

Ötszázéves a magyarországi könyvnyomtatás

1473 pünkösdi szombatján, vagyis június 5-én készült el a *Chronica Hungarorum*, azaz a magyarok krónikája Budán, *Andreas Hess* műhelyében. Ezzel hazánk rendkívül előkelő helyet nyert el az országok sorrendjében, ha ezeket a könyvnyomtatás elterjedésének időrendjébe állítjuk. A „mesterséges írás művészete”, ahogy ezt az új találmányt eleinte szívesen nevezték, természetesen először feltalálója, *Johannes Gutenberg* hazájában, Németországban terjedt el. Az 1450-es évek első felében már rendszeresen dolgozott az ő műhelye Mainzban. Az Alpoktól délre, Itáliában a subiacoi kolostorban 1465-ben kezdtek el nyomtatni. Svájcban (Beromünster) és Franciaországban (Párizs) az első könyvet 1470-ben készítették. Ugyanebben, vagy a következő esztendőben hely és évszám nélkül jelent meg az első nyomtatvány az akkori Németalföldön, feltehetően Utrechtben.

Ilyen, viszonylag rövid előzmény után jutott el Magyarországra a könyvnyomtatás, ez a valóban világot formáló találmány. Sok, már akkor fejlett országban csak ezt követően kezdtek dolgozni a könyvsajtók. 1473-as évszámmal, de a hónap és a nap megjelölése nélkül jelent meg az első nyomtatvány a mai Belgium területén (Aalst), illetve a mai Hollandiában (Utrecht). Ugyanennek az esztendőnek — feltehetően — a végén készült az az 1474-re szóló naptár, amelyet Lengyelországban, Krakkóban nyomtattak. Ugy tartják, hogy Spanyolországban ugyancsak az 1473. év vége felé kezdtek el (Valenciában, illetve Barcelonában) tevékenységüket az első műhelyek, bár dátummal ellátott kiadványaik csak a következő évekből ismeretesek. Az összes többi ország jóval később iratkozhatott fel az első nyomtatvány megjelenésének nemzetközi dicsőségtáblájára. Ezek között található pl. Anglia, Portugália, Svédország és Dánia is.

A nemzetközi mércével mérve is igen korai budai nyomdának emlékét csupán kiadványai őrizték meg. Ilyen is csak kettő van: az egyik a már említett krónika, a másik *Basilius Magnus és Xenophon* erkölcsbölcseleti értekezései negyven lapon. A 15. századi őnyomtatványok — a középkori kódexek mintájára — általában címlap nélkül készültek, és a megjelentetésre vonatkozó adatokat (a nyomtatás helye, ideje és nyomdása) leginkább a kötet végén, az ún. kolofonban közölték. Így van ez a magyarok krónikájában is, amelynek utolsó két sorának szövege (lásd az alanti ábrát) elmondja, hogy azt *Az úrnak 1473. esztendejében, pünkösdi előestjén Andreas Hess fejezte be Budán*. A másik könyvben, a *Basiliusban* csak egyetlen sor utal a nyomtatás körülményeire, az is igen szűkszavú: *Bude A. H.* Itt tehát csak nevének kezdőbetűivel jelölte magát és Buda közlése mellett ez alkalommal hallgatott a nyomtatás időpontjáról.

A két budai nyomtatvány zárószoraiban mindössze ennyit árul el előállításáról, azonban további részleteket lehet megtudni a nyomdászról, a krónika első lapjáról (lásd az 1. ábrát). Itt áll ugyanis „András előszava a magyarok krónikájához tisztelendő László úrnak, a budai egyház prépostjának, apostoli főjegyzőnek, fenséges Mátyás király alkancellárjának”. Ennek szövege *Fitz József* fordításában a következőképpen hangzik:

„Tisztelendő uram, midőn az elmúlt időben Latiumban forgolódtam s ott alkalمام volt látni, mennyire szolgálják az emberiség javát és dicsőségét azok a férfiak, kik nagy tehetségüket s isteni ügyességüket könyvek nyomtatására fordították, magam is kedvet kaptam, hogy tehetségemhez képest erre az oly nemes és kitűnő foglalkozásra vállalkozzam, s megfogadtam, ha elérek benne valamit, azt nemcsak a magam, hanem a többi halandó hasznára is gyümölcsöztetem. S midőn e munkában, amelynek szenteltem magam, isten kegyelméből némi előrehaladást tettem, a dolog folytatására a *Te jóvoltodból Magyarországra jöttem*.

Itt nem kevés ideig munka nélkül voltam, míg végre igen nagy és sok napot igénybe vevő munkába fogtam, tudniillik Pannonia krónikájának kinyomtatásába. Azt hittem, ez minden magyar embernek kedves örömet fog okozni; *szülőföldjét ugyanis mindenki más országnál jobban szereti s többre becsüli, mindenki ég a vágától, hogy elődei életét ismerje*, azok jeles s emlékezőre méltó cselekedeteit utánozhassa, a szerencsétlenségeket pedig, melyek érték őket, okultan kerülhesse.

Finita Bude Anno dñi. M. CCCC. LXXIII
In uigilia penthecostes: per Andrea Hess

A krónika záró sorai

Mikor pedig arról elmélkedtem s hosszasan tépelődtem, kinek ajánljam fáradásomnak ezen néhány nap előtt befejezett első termékét, másra, mint rád, igen tisztelt uram, nem gondolhattam. Személyemet illetőleg igen nagy érdemeket szerzettél: *a munkát, melyre vállalkoztam, a te támogatásod nélkül sem megkezdeni, sem befejezni nem tudtam volna.*

Fogadd tehát ezt a könyvecskénket, az igazság is azt kívánja, hogy kegyelmes-ségednek ajánljam, hiszen *a munka legfőbb indítóoka Te voltál*, illő tehát, hogy eredményében is részesedj. És ha a jövőben nagyobb könyveket nyomtatnánk, azokat is a Te dicső nevednek fogjuk ajánlani."

Ezt a költői lendületű ajánlást kifogástalan latinsággal Andreas Hess nyomdász intézte *Karai László* budai prépost, királyi alkancellárhoz. (E két személy a latin szövegben csak keresztnevükkel jelölve szerepel.) Írásából megtudhatjuk, hogy Hess a nyomdászat mesterességét Rómában sajátította el, majd Karai segítségével került Magyarországra. Itt csak hosszabb idő után döntött úgy, hogy a magyarok krónikáját nyomtatja ki. Az alkancellárnak igen sokat köszönhetett, hiszen hangsúlyozta előszavában, hogy „a munkát, amelyre vállalkoztam a Te támogatásod nélkül sem megkezdeni, sem befejezni nem tudtam volna."

Ez minden, amit a budai nyomtatványok a műhelyre és annak mesterére vonatkozólag közvetlenül elárulnak. Ezenkívül semmiféle korabeli adat, egyetlen sor írás sem maradt fenn sem Hessről, sem nyomdájáról. Minden további megállapítást csakis a fentiekben ismertetett sorokból és magukból a nyomtatványokból lehet levonni. Ezt a munkát végezte el igen alapos szakértelemmel *Fitz József* 1932-ben megjelent „Hess András, a budai őnyomdász” című monográfiájában. Az azóta végzett kutatások azonban néhány ponton módosították, illetve kiegészítették megállapításait. Az alábbiakban az így kialakult, mai álláspont kerül nagy vonásokban ismertetésre.

Andreas Hess neve alapján valószínűleg német származású volt. A nyomdászatot nem hazájában, hanem *Itáliában tanulta*. Feltehetően már az „örök városban” tartózkodott, mielőtt ott az első nyomda megkezdte volna működését. *Karai László* Mátyás király követeként 1470 novemberétől 1471 január végéig tartózkodott Rómában. Ekkor ismerhette meg Hest, aki azután az alkancellár biztatására vagy hívására jött Budára.

Hess előszavában arról írt, hogy Magyarországon „nem kevés ideig munka nélkül voltam”, majd utána „igen nagy és sok napot igénybevevő munkába fogtam”. Mivel ezt, vagyis a magyarok krónikájának nyomtatását 1473. június 5-én fejezte be, joggal feltehető, hogy már jóval előbb, vagyis az 1472. esztendőben, annak is talán már az első felében érkezett Budára. Karai háza *itt*, a középkori városban állott, az akkori domonkos templom közelében, a mai *Hess András téren*, valahol a mostani Fortuna-étterem táján. Lehetséges, hogy a nyomdász talán éppen itt rendezte be műhelyét.

Felszerelése, amit Itáliából magával hozott, igen szerény volt: hozzávetőleg fél-mázsányi betű. Ezek formája megerősíteni látszik a római eredetet. A berendezési tárgyak (sajtó stb.) feltehetően helybeli iparosok segítségével már Budán készültek. A krónika egy-egy lapnyi szövegének kiszedéséhez csaknem kétezer betűt használt, ami kikövetkeztethető készletének mintegy ötödét jelentette. Egyetlen, kisméretű sajtóján egyszerre csak félfvnyi felületet tudott nyomtatni, így könyvének 133 lapja mind külön-külön munkafázisban készült. Szerény betűkészlete miatt, ha egy lap szedéséről mind elkészültek a levonatok, a betűket mielőbb visszaosztották a szedőszekrénybe, hogy azokat hamarosan újra felhasználhassák. A nyomtatás műveletének gazdaságos végzéséhez két emberre volt szükség. Különbön is feltételezhető, hogy Hessnek egy-két személy segített munkájában.

A két ismert budai kiadvány terjedelme összesen 38 és fél nyomtatott ívre terjed, amelyek példányszáma — külföldi, korabeli analógiák alapján — néhány száz (2—500) lehetett. Ezek csak igen kevés példányban maradtak fenn, és ma egy-egy gyűjtemény különösen megbecsült kincsei közé tartoznak. E sorok írója szerencsésnek mondhatja magát, mert *a magyarok krónikájának ma ismert mind a kilenc példányát* kezébe vehette. Közülük kettőt Budapesten őriznek (az egyiket az Országos Széchényi Könyvtárban, a másikat az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárában), a többi hetet külföldön. Ezek a következők: *Bécs* (Österreichische Nationalbibliothek), *Krakko* (Czartoryski-múzeum), *Leningrád* (Sztaltükov—Scsedrin Könyvtár), *Lipcse* (Egyetemi Könyvtár), *Párizs* (Bibliothèque Nationale), *Prága* (Egyetemi Könyvtár), *Róma* (Biblioteca dell'Accademia dei Lincei). A Basilius-kiadványból ma már csupán egy ép (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek) és egy hiányos (Eichstätt, Staatliche Bibliothek) példány ismeretes. A második világháború során mind a krónikából, mind a Basilius-kiadásból elpusztult, illetve eltűnt egy-egy példány (Braunsbergből és Salzburgból).

Különös figyelmet érdemel az a körülmény, hogy *Hess sajtóján nem egyházi vonatkozású művek készültek*, pedig kora nyomdászata és általában az egész akkori könyvtermelést (beleértve a kéziratos kódexeket is) éppen ezeknek a túlsúlya jellemezte. A magyarok krónikája minden bizonnyal jogos és megérdemelt sikert aratott: példányai *hamarosan elfogyhattak*. Erre utalt az a körülmény, hogy már 1481-ből, vagyis nyolc évvel a megjelentése után, maradt fent kézírásos másolata, amely Bécsben készült. Az ezt követő évtizedekből még további, hasonló másolatok ismeretesek. Ezzel szemben csalódás érthető a nyomdász Basilius erkölcsbölcseleti munkája kapcsán, amely a Mátyás király körül csoportosuló neoplatonista humanisták érdeklődési körébe vágott. Hess valószínűleg ezektől remélte, hogy kiadványát megvásárolják. Azonban nagyot változott hazánkban a világ Karai római látogatása után, amikor a király haragja politikai okokból kifolyólag *Vitéz János* és humanista köre ellen fordult, amelyhez *Janus Pannonius* is tartozott. 1471/72-ben e két kimagasló személyiséget nemcsak magas egyházi méltóságukból távolították el, de mindkettő meg is halt. Így nem csodálható, hogy éppen ebben az időben sem a megmaradt, de helyzetükben bizonytalanra vált humanisták, sem maga Mátyás király nem mutattak különösebb érdeklődést e budai nyomtatvány iránt.

Ezen túlmenően ez az amúgy is *vékony, művelt réteg* nem teremhetett állandó és biztos felvevő piacot a budai nyomdának. A korabeli Magyarország gazdasági és kulturális viszonyai nem támasztottak még társadalmi igényt a könyvnyomtatás iránt. Feltehető, hogy Hess még 1473-ban, vagy rögtön azt követően beszüntette a nyomda tevékenységét. Tény, hogy a budai műhely más kiadványa nem ismeretes, meglehetősen szerény felszerelése pedig nyomtalanul eltűnt mesterével együtt: *sem az ő neve, sem az általa használt betűtípusok nem fordulnak elő többet sem itthon, sem külföldön egyetlen nyomtatványban sem.*

Ha a szerencsétlen körülmények miatt ez a korai indítás nem is folytatódott rögtön és szervesen tovább, mégis jogos büszkeséggel ünnepeljük most a magyarországi nyomdászat megindulásának ötszázadik évfordulóját, hiszen e téren *világviszonylatban hazánk valóban az elsők közé tartozik*. Méltó és helyes, ha fokozott megbecsüléssel fordulunk hazai kultúránk értékes emlékei, a régi magyarországi nyomtatványok felé, s azon fáradozunk, hogy a rájuk vonatkozó ismereteink egyre inkább bővüljenek.

Borsa Gedeon

Állami díjas könyvtáros

Lapzárta után értesültünk róla, hogy a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa *Arató Attilát*, a Hajdú-Bihar megyei Könyvtár igazgatóját hazánk felszabadulásának évfordulója alkalmából az *Állami díj II. fokozatával* tüntette ki. Az egész könyvtáros-társadalom osztatlan örömmel fogadta a hírt, hogy újból részesült könyvtáros a legmagasabb állami elismerésben, amelyet 1954 óta sorainkból négyen érdemeltek ki. *Arató Attila* munkásságának ismertetésére visszatérünk.

Tóth Béla a szegedi Somogyi Könyvtár új igazgatója

Áprilisi számunkban tájékoztattuk olvasóinkat arról, hogy a Csongrád megyei tanácsai könyvtárhálózat központi módszertani feladatainak ellátására január 1-től a szegedi Somogyi Könyvtár kapott megbízást. Ezért a Csongrád megyei Tanács a volt Hódmezővásárhelyi Megyei Könyvtár módszertani részlegét Szegedre, a Somogyi Könyvtárhoz helyezte át. Ezzel a nagymúltú Somogyi Könyvtár városi könyvtári ellátó feladatai a megyei módszertani irányítás feladataival bővültek.

Bezerédy István, a Somogyi Könyvtár igazgatója — arra hivatkozva, hogy nemrég operáción esett át s nyugdíjba meneteléig csupán néhány év van hátra — az új helyzetben felmentését kérte az igazgatói teendők alól. Szeged megyei város Tanácsának művelődésügyi osztálya helyt adott *Bezerédy István* kérésének, őt az igazgatói teendők alól érdemeinek elismerésével felmentette s tudományos főmunkatársi munkakörbe helyezte.

A városi tanács művelődésügyi osztálya — a Csongrád megyei Tanács művelődésügyi osztályával egyetértésben — a Somogyi Könyvtár új igazgatójává március 1-vel a könyvtár munkatársát, *Tóth Béla* József Attila-díjas íróit nevezte ki. (Portróját lásd a Könyvtáros 1970. évi 9. számában.)